АКУПАЦЫЯ
(10.07.1941-10.07.1944)

(Працяг. Пачатак у №№ 67-68, 76-77, 120, 123-124, 126, 130-131, 134, 137-138, 140, 143-144 «ЛН» за 2001 г.).

Ад прыгожых будынкаў засталіся чорныя закурадымленыя каробкі з дзе-нідзе разваленымі ад моцнага агню сценкамі і абгараўшым металам балконаў і прыстасаванняў для кветак. На будынку былой пошты па вуліцы Фрунзе металічныя ажурныя падстаўкі вісяць да сённяшняга дня, указваючы на тыя месцы, дзе калісьці былі вокны.

Амаль не пацярпелі ад вайны казарма і цяперашняя музычная школа (былое староства, дзе размяшчаліся і паветовыя ўстановы, а пасля вайны – райвыканкам). Сляды пажару ў былым нямецкім лазарэце былі бачныя, але перакрыцці засталіся цэлымі, і будынак уступіў у строй. У канцы 40-ых гадоў частка будынка, разбураная бомбай, была разабрана. Шкада, што гарадскія ўлады не вырашылі аднавіць разбуранае крыло. І сёння гэты будынак вызначаецца сваёй незакончанасцю, недасканаласцю формы, нават нязграбнасцю. Незажыўшая, дагэтуль незацягнуўшаяся ваенная рана на целе горада ***(на верхнім здымку)***...

Казарму і будынак цяперашняй музычнай школы пры адступленні акупанты замініравалі, але ўзарваць не паспелі. Пасля вызвалення Лунінца сапёры размініравалі іх, з падвалаў казармы дасталі некалькі магутных авіябомбаў.

На жаль, не адзначана гэта ў гісторыі горада, як і няма поўных дадзеных (у кнізе «Памяць. Лунінецкі раён» на стар. 335 – толькі частковыя) аб уроне, нанесеным акупантамі Лунінеччыне.

Між тым з вясны 1944 года (адчуваючы, што пад націскам Чырвонай Арміі ім давядзецца пакінуць акупіраваныя тэрыторыі) немцы пачалі вывозіць у Германію абсталяванне і аснашчэнне прадпрыемстваў, машыны, трактары, станкі, запасы фуражу, збожжа, сельскагаспадарчай прадукцыі, ільну і г.д. Магчыма, ёсць недзе ў архівах дакументы нейкіх камісій, якія падлічвалі ўрон, нанесены акупантамі гаспадарцы раёна. Магчыма, ніхто і не падлічваў, колькі каштоўных рэчаў вывезена з лунінецкіх дэпо, электрастанцыі, тэхнічнай школы, усемагчымых майстэрань, машынна-трактарнай станцыі. Акупанты вывезлі нават чыгунач-

17. Проживал ли сам или Ваши родственники на оккупированной немцами территории в период 1941 — 1944 г.г., когда, чем занимались в этот период.	Проживал на оккупированной немцами территории с 1941 г. по 1944 г. Сам ничем не занимался, находился на иждивении родителей.

займаўся». І калі адказ быў станоўчы, кандыдату ў рабочыя, служачыя, курсанты ваеннага вучылішча маглі адмовіць у прыёме без тлумачэння прычын. У ваенных вучылішчах быў складзены спецыяльны апытальнік біяграфіі, які не дазвалялася выносіць з часці. У 50-ыя гады пасля заканчэння школы пры паступленні далей я выпрабаваў на сабе дзеянне гэтых пунктаў анкеты. Захоўваю іх у сваім архіве ***(на здымку)*** як памяць пра несправядлівыя адносіны ўлад да «часова пражываючых на тэрыторыі, занятай немцамі». Да 70-ых гадоў гэтыя пункты прысутнічалі ў многіх дакументах і толькі пасля былі адменены.

Лёс іншых «пражываючых» быў больш трагічны. Пасля вызвалення Лунінца яны былі проста арыштаваны і асуджаны па сумна вядомым 58-ым артыкуле – па розных пунктах: ад

сведкамі «антысавецкіх дзеянняў і здрадніцтва ў гады акупацыі» арыштаваных. Гэтыя людзі «даняслі» ў НКУС на

выкарыстоўвалі ўсемагчымыя метады.

Контрпрапаганда з лесу была некалькі слабейшай. Але яна была. І акупантаў яна палохала. Яны баяліся партызанскіх лістовак, якія зрэдку паяўляліся ў Лунінцы, і лістовак, якія скідвалі з савецкіх самалётаў. Калі ў горадзе паявілася савецкая газета, амаль тыдзень вяліся вобыскі – шукалі падпольную друкарню.

У гарадской управе, канцылярыі бургамістра, паліцэйскіх участках, на засмечаным вакзале і пероне (дарэчы, на вакзале ў Лунінцы доўгі час вісеў плакат з надпісам «Betteln verboteh...» – жабраваць забаронена), у арбайтзамце, ва ўсіх і розных управах і канторах, на многіх дамах горада – віселі стандартныя плака-

ты-партрэты з надпісам «Гітлер-вызваліцель» на рускай і ўкраінскай мовах.

востраканечнымі шпілямі кірхаў, дварыкаў добрапрыстойных бюргераў, ружавашчокіх дзяцей і іх маці. На плакатах стракацелі надпісы на нямецкай мове, якія заклікалі абараніць усё гэта ад бальшавікоў: «Нямецкі народ – адзіны ў барацьбе з сусветным бальшавізмам», «Абаронім свае гарады ад чырвоных мядзведзяў» і г. д. Плакаты расказвалі аб дапамозе Германіі, аб непераможнасці ідэй фюрэра, нацыянал-сацыялізму. На плакатах былі адлюстраваны златакосыя нямецкія жанчыны, задумлівыя, але мэтанакіраваныя, якія з упэўненасцю глядзяць у будучыню. Былі яны намаляваны ва ўніформе розных жаночых нямецкіх арганізацый, «працуючых на дабрабыт нямецкай нацыі». Не забыта было і маладое пакаленне – арганізацыя «Гітлерюгенд». Плакаты заклікалі ўступаць у рады маладзёжных арганізацый Украіны, «каб разам будаваць савецкую будучыню без бальшавікоў».

Шмат было расклеена плакатаў, якія паведамлялі, як нямецкая адміністрацыя дапамагае насельніцтву Украіны будаваць новы парадак. Усе яны былі намаляваны гэткім сталёвым нардычным рамантызмам. Выдзяляліся на сценах гарадскіх дамоў плакаты на ўкраінскай мове, якія паведамлялі пра будучае добрае жыццё, але мелі яны чамусьці чорны фон і на ім жоўтыя карцінкі «шчаслівага жыцця», якое акупанты хацелі стварыць у нас – сытыя чубатыя мужыкі-украінцы (гэта ў Лунінцы!!!) у шараварах узворваюць валамі зямлю, размашыста сеюць з кошыка (а дзе тэхніка?), убіраюць хлеб сярпамі, малоцяць цэпамі (і тут няма механізацыі), а на апошняй карцінцы – шчаслівая сям'я абедае драўлянымі лыжкамі пад партрэтам Гітлера-вызваліцеля. А сам партрэт вісіць у чырвоным куце хаты, упрыгожаны расшытымі ручнікамі, як ікона. Гэткая шчаслівая карцінка нашага «будучага ўкраінска-нямецкага жыцця» (вяртанне ў XIX век!) і ўсё пад нямецкім ботам. Такі плакат аб новым жыцці доўгі час вісеў на захаваўшымся да нашага часу доме № 3 па Пінскай вуліцы. І сёння, калі праходжу каля яго, углядваюся ў пачарнелы прасценак паміж вокнамі і бачу застаўшыеся ад таго часу цвікі (усе плакаты тады замацоўваліся на сценах драўлянымі планкамі). Мне бачацца гэтыя жоўтыя плямы «шчаслівага быту» на

станцыі. Акупанты вывезлі нават чыгуначныя рэйкі, шпалы, крапежныя кастылі. Вывезенае народна-гаспадарчае дабро назаўсёды страчана для Лунінеччыны, хаця ў савецкіх газетах канца 1945-1946 гадоў іншы раз друкаваліся паведамленні, што дзесьці ў Германіі знойдзена вывезенае з нейкага завода і цяпер вяртаецца ў СССР. Дарэчы, паведамлялася аб знойдзеных маторах, ваганетках і абсталяванні, вывезеных з Мікашэвіцкага фанернага завода. Але такіх шчаслівых знаходак было няшмат.

У першыя месяцы пасля вызвалення ў горад неабходна было завозіць усё – і прадукты, і матэрыялы: ад мукі і хлеба да цвікоў, рыдлёвак і будаўнічага лесу. У Лунінцы паўсюдна адчуваўся горкі пах учарашняй вайны. Але, як сказаў французскі паэт: «город разбит и сильно обуглен, но город жив и будет жить».

Здавалася, што для людзей, якія часова пражывалі на акупіраванай тэрыторыі, самы цяжкі час пайшоў у нябыццё. Аднак акупацыя яшчэ доўга нагадвала пра сябе. Дакладней, улада ячшэ доўга нагадвала ўсім «часова пражываючым», што яны пад падазрэннем у кампетэнтных органаў. Улада не помніла, як у 1941 годзе ўцякала з гэтых тэрыторый, пакідаючы мірнае насельніцтва, усё і ўсіх на волю лёсу. Памятала толькі пра тое, што гэта насельніцтва знаходзілася побач з ворагам, сутыкаючыся з акупантамі. Але ж не на Месяцы жылі людзі, а ў акупіраваным горадзе. Павінны ж яны былі здабываць сабе сродкі да існавання. Жыць, есці, піць, апранацца неабходна пры любой грамадска-палітычнай фармацыі, пры любым строі і рэжыме. Не ўсе ж былі здраднікамі – яны, дарэчы, збеглі разам з немцамі. Але ўлада гэтага не жадала разумець.

На ўсіх, хто жыў пад акупацыяй, прычапілі ярлык «неблаганадзейных людзей». Інфармацыя пра гэта атрымлівалася вельмі проста. Ва ўсіх дакументах – лістках па ўліку кадраў пры прыёме на работу, анкетах пры прыёме ў ВНУ, картачках дапрызыўнікоў у ваенкаматах – быў уведзены пункт з прамым пытаннем: *«ці пражываў сам і сваякі на акупіраванай немцамі тэрыторыі, чым* [illegible] тыкуле – па розных пунктах: ад супрацоўніцтва з ворагам да здрады Радзіме. Прысуджаліся доўгія тэрміны ізаляцыі ад грамадства – 10-15 год. Масава судзілі ўсіх тых, хто працаваў у любой нямецкай установе ў час акупацыі. Праўда, у сярэдзіне 50-ых гадоў многія з іх былі рэабілітаваны за адсутнасцю складу злачынства. У адносінах да іншых справядлівасць была аднаўлена толькі пасля 1989-га.

У маім архіве захоўваецца незвычайны ліст двух лунінчан, адзін з якіх пры немцах працаваў у лясніцтве, другі – у кватэрным аддзеле. У 1944 годзе абодва былі прызваны ў Чырвоную Армію, удзельнічалі ў кровапралітных баях на Зеелаўскіх высотах, штурмавалі Берлін, былі ўзнагароджаны баявымі медалямі. Пасля мая 1945 года вярнуліся дамоў і збіраліся выехаць у Польшчу. Але былі арыштаваны, пазбаўлены ўзнагарод і асуджаны. Пасля суда абодва апынуліся ў Аршанскай турме (п/с № 20) у адной камеры. І абодва ў адным пісьме ў красавіку 1946 года паведамілі пра свой лёс родным у Лунінец. Ліст быў напісаны на польскай мове і адрасаваны Варвары Пацукевіч, пражываючай па завулку Ліпавы, 6. Яго аўтары – карэнныя лунінчане Георгій Савіч і Арсеній Рыбчынскі.

«Знаходжуся ў Оршы, суд ужо адбыўся, асуджаны на 10 год выпраўленча-працоўных работ». Пра тэрмін напісалі абодва. Г. Савіч прасіў перадаць гэту звестку яго бацькам і сям'і, якія ўжо выехалі ў Польшчу. А. Рыбчынскі прасіў не хвалявацца за яго лёс – *«як-небудзь выцягну, было б здароўе».* Шкадаваў, што не сустрэўся з жонкай і сынам (яны да таго часу паехалі ўжо ў Польшчу), прасіў паведаміць сям'і пра яго лёс на бліжэйшае 10-годдзе і падкрэсліваў, *«каб Оля* (жонка) *добра глядзела Жоржыка* (сына) *і няхай мяне не чакае, як толькі будзе выпадак, няхай зноў выходзіць замуж».* Былі ў пісьме і радкі, якія выклікалі ў родных нейкае непаразуменне. Асуджаныя прасілі перадаць прывітанні зусім незнаёмым жыхарам Лунінца, называлі іх прозвішчы. Толькі потым стала вядома, што пералічаныя – гэта даносчыкі, якія на судзе выступалі ных. Гэтыя людзі «данеслі» ў НКУС на многіх лунінчан. Акупацыя яшчэ доўга нагадвала пра сябе ў пасляваенным лунінецкім жыцці, падзяліўшы людзей на «добрых і дрэнных», «нашых і нянашых», «патрыётаў і памагатых ворагаў». Адседзеўшы ў паўночных лагерах амаль 10 год, лунінчане Г. Савіч і А. Рыбчынскі былі вызвалены ў сярэдзіне 50-ых гадоў пасля ўсім вядомых падзей, а потым цалкам рэабілітаваны. Такіх зламаных лёсаў, людскіх трагедый у пасляваенным Лунінцы назіралася шмат.

Сёння, азіраючыся з дыстанцыі пражытага часу на падзеі такіх далёкіх і такіх блізкіх ваенных гадоў, у каторы раз перабіраю ў памяці непадуладныя часу падрабязнасці тых дзён і спрабую сфармуляваць для сябе: што ж тады адбылося, як здарылася, што доўгія тры гады давялося пражыць «на часова акупіраванай тэрыторыі», а потым больш за 10 год расплачвацца за гэта «зігзагамі» свайго лёсу. Не знаходжу дакладнага адказу, відавочна, як не знаходзяць яго многія з тых, хто жыў у акупіраваным Лунінцы.

Гляджу туды, у тыя гады, і выразна бачу знаёмыя вуліцы, якіх ужо няма цяпер, бачу на гэтых вуліцах чужых людзей, чужыя машыны, чую чужую мне гутарку. Акупацыя – цяжкае выпрабаванне ў жыцці людзей, гэта боль і страх, гэта горыч знявагі і страта блізкіх.

І гэта кляймо, якое доўгі час нябачна прысутнічала на людзях, перажыўшых гэты цяжкі час. Гляджу ў тыя гады, і бачу асобныя эпізоды таго, акупацыйнага жыцця...

У час вайны змагаюцца не толькі зброяй, але і хлебам, і словам за тую будучыню, у якую вераць. Нямецкія акупацыйныя ўлады вялі мэтанакіраваную магутную прапаганду за развал СССР, знішчэнне са свядомасці людзей усяго савецкага, імкнуліся натравіць рускіх на украінцаў, украінцаў на палякаў, беларусаў на літоўцаў і г. д., усімі сіламі гебельсаўскай прапагандысцкай машыны стараліся заразіць савецкіх людзей фашысцкай ідэалогіяй. Для гэтага яны вах.

Усе лунінчане: хто прыходзіў у гарадскую ўправу па якіх-небудзь справах (гэта былы магістрат, а ў 1939-ым – гарсавет, аднапавярховы драўляны прыгожы будынак, які згарэў, калі немцы ўзарвалі школу, каля якой ён знаходзіўся; ***на ніжнім здымку адлюстравана гэта месца на скрыжаванні вуліц Гагарына і Чырвонаармейская***) ужо ў вестыбюлі сустракаліся з прапагандай акупантаў. Акрамя плакатаў – «заклікаючых» і «запрашаючых» – тут вісеў вялікі партрэт Гітлера, напісаны маслам. Гэта быў партрэт не шалёнага фанатыка, які ўзбуджаў натоўпы крыкам «хайль» на мітынгах у піўнушках і «партайтагах» пры святле факелаў. Гэта быў партрэт добра паголенага і прычэсанага пана ў гальштуку, з акуратным праборам, нават высакароднага і нейкага мірнага. На ім былі дакладна выпісаны гальштук з фашысцкім значком і, амаль што да кожнай валасінкі, вусы (у народзе іх называлі «кучка гною»). І яшчэ ўражвалі на ім вочы: здавалася, што яны сачылі за кожным, хто ўваходзіў.

Неяк мне разам з маці давялося ісці ва ўправу, каб адзначыць адпрацаваныя дні ў працоўнай кніжцы і даць нейкія дадзеныя адносна сабакі. Там і ўбачыў гэты партрэт. На плакатах, у газетах, часопісах бачыў мноства выяў фюрэра. Але так блізка, такога вялікага, так намаляванага, бачыў Гітлера ўпершыню. Яшчэ мяне ўразілі гузікі на кіцелі: яны былі як сапраўдныя. Вакол партрэта віселі фашысцкія флагі і, на плеценых з лазы яшчэ даваенных падстаўках, – вазоны з кветкамі. І ўсё роўна, як бы самавіта не быў напісаны гэты партрэт, ён пакідаў непрыемныя ўражанні, выклікаў страх.

Многія дамы горада былі «ўпрыгожаны» і аблеплены прапагандысцкімі плакатамі, якія ўслаўлялі нямецкую армію, салдат – белакурыя, белазубыя, смяючыеся, з цяжкімі падбародкамі, у касках і без іх, у форме пехацінцаў, танкістаў, лётчыкаў, кавалерыстаў, Зігфрыды і Фрыцы ганарліва глядзелі ў далечыню з кабін самалётаў, люкаў танкаў, за рулём цяжкіх матацыклаў. І ўсё гэта на фоне фашысцкіх сцягоў, панарам нямецкіх гарадоў з тыя жоўтыя плямы «шчаслівага быту» на цёмным фоне. Па іроніі лёсу на гэтым жа месцы ў 1944 годзе быў прымацаваны савецкі плакат «Дойдзем да Берліна!» з адлюстраваннем усміхаючагася чырвонаармейца. Плакат прыбілі да сценкі самаробнымі (з-за адсутнасці сапраўдных) цвікамі, насечанымі са сталёвага дроту.

У гады вайны віселі на сценках лунінецкіх дамоў і іншага роду плакаты – карыкатуры на савецкіх дзяржаўных дзеячаў, супрацоўнікаў НКУС, камісараў-яўрэяў, калгасны лад, савецкае жыццё. Насценная прапаганда крычала пра перамогу нямецкай зброі, магутнасць нямецкай арміі і нямецкай індустрыі. У мэтах прапаганды выкарыстоўваліся нават савецкія трафейныя фільмы, каб з іх дапамогай даказаць перавагі арыйскай нацыі над іншымі. Летам 1942 года ў кінатэатры Лунінца нямецкая адміністрацыя раптам паказала савецкі фільм «Вясёлыя рабяты» для грамадзянскага насельніцтва (у горадзе і раней хадзілі чуткі, што немцы для сябе паказваюць нейкія вясёлыя і смешныя савецкія кінастужкі. Потым стала вядома, што гэта «Вясёлыя рабяты» 1934 года і «Волга-Волга» 1938 года). Праўда, жыхарам паказалі не ўвесь фільм, а толькі фрагменты з каментарыямі лектара з гебітскамісарыята з Пінска. Здавалася б, што тут можна было знайсці карыснага для нямецкай прапаганды!? Гебельсаўскія службы, аднак, знайшлі. Памятаеце кінакадры: на правадах сядзяць ластаўкі, як ноты на пяці лінейках, і як па гэтых пырхаючых нотах грае на скрыпцы вясковы пастух, ролю якога выконваў Уцёсаў. А хто яго вучыў музыцы? Стары настаўнік-немец! І вывучыў. Хто даў пастуху фрак для наведвання званага вечару ў вышэйшым курортным грамадстве? Той жа настаўнік-немец. Не стаў бы пастух музыкантам, калі б не было побач музыканта-немца. А далей лектар заняўся антысеміцкай прапагандай: і галоўны артыст – яўрэй, і ўсе музыканты – яўрэі, і г.д. у тым жа духу.

Акупанты выкарыстоўвалі любыя магчымасці, каб зняславіць савецкі строй.

Л. КОЛАСАЎ.

(Працяг будзе.)